

ки, так как не имел средств для изготовления новых. В дальнейшем издания Спиридона Соболя послужили образцом при оформлении книг кутеинской типографии в середине XVII в.

Примечания

1. Апостол. – 3-е изд. – [Могилев, 1638]. Шифр НББ: 094/4095К.
2. Апостол. – 3-е изд. – [Могилев, 1638]. Шифр ЦНБ К 16-18/Ср 258.
3. Голенченко Г. Я. Идеиные и культурные связи восточно-славянских народов в XVI – середине XVII в. / Г. Я. Голенченко – Мн., 1989. – С. 280.
4. Зернова А. С. Белорусский печатник Спиридон Соболя / А. С. Зернова // Книга. Исслед. и материалы. – М., 1965. – Сб. 10. – С. 126–145.
5. Исаевич Я. Д. Новые материалы об украинских и белорусских книгопечатниках первой половины XVII в. / Я. Д. Исаевич // Книга. Исслед. и материалы. – М., 1977. – Сб. 34. – С. 152.
6. Каталог белорусских изданий кириллического шрифта XVI–XVIII вв. / сост. В. И. Лукьяненко. – Л., 1975. – Вып. 2 (1600–1654 г.). – 266 с.
7. Книга Беларусі, 1517–1917 : зводны каталог / Дзярж. б-ка БССР імя У. І. Леніна, БелСЭ ; склад. Г. Я. Галенчанка і інш. – Мн., 1986. – 615 с. : іл.
8. Лимонарь. Киев, 1628. Шифр: К 16-18/ Нр 69.
9. Лимонарь. Кутеин-Буйничі, ок. 1632. Шифр: К 16-18/ Нр 49.
10. Лимонарь. Киев, 1628. Шифр: 094/2485, 094/4797.
11. Лимонарь. Кутеин-Буйничі, ок. 1632. Шифр: 094/4791.
12. Лимонарь. Клиницы, 1787. Шифр НББ: 094/4844.
13. Лимонарь. [Продно, Ок.1789]. Шифр НББ: 094/4799
14. Мацюк О. Я. Новые документы о типографе Спиридоне Соболе / О. Я. Мацюк // Федоровские чтения. – М., 1973. – С. 66–67.
15. Сборник. Рукопись 19 в. Шифр НББ: 091/4222.
16. Хитров М. И. Луг духовный. Творение блаженного Иоанна Мосха / пер. с греч. с подробными примечаниями... М. И. Хитрова. – Свято-Троицкая Сергиева лавра : изд. Лавры, 1896. – XXXVIII, 282 с.

ГЕНЕЗІС НАВУЧАЛЬНА-МЕТАДЫЧНАЙ ЛІТАРАТУРЫ У КАНТЭКСЦЕ РАЗВІЦЦА ШКОЛЬНАЙ СПРАВЫ БЕЛАРУСІ У XV – ПАЧАТКУ XVII СТ.

*Самусік Андрэй Фёдаравіч, кандыдат гістарычных навук,
дацэнт, намеснік загадчыка кафедры эканамічнай гісторыі Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта*

ярэднявечча ў Еўропе праходзіла пад знакам панавання рэлігіі, якая кантралявала ўсе найважнейшыя кірункі паўсядзённага жыцця. Вельмі моцна гэта адчувалася ў культуры, бо якраз царква вызначала кірункі развіцця архітэктуры, мастацтва, літаратуры і адукацыі. Не была выключэннем і Беларусь, дзе з прычыны супрацьстаяння праваслаўя і каталі-

цызма, прадстаўнікі абедзвюх плыняў хрысціянства ўпарта змагаліся за вернікаў.

Трэба адзначыць, што працяглы час у сістэме асветы першынтство было за праваслаўнымі манастырамі, пры якіх дзейнічалі школы граматы. У іх усе жадаючыя за 2–3 гады маглі засвоіць пачаткі пісьма, чытання і ліку. Шырокай папулярнасцю карысталіся таксама вандроўныя настаўнікі – “майстры граматы”, якія за грошы, а часам і проста за харчаванне, вучылі дзяцей асновам азбукі і пісьменнасці. Працэс навучання грунтаваўся на літаразлучальным метадзе, запазычаным ў старажытнай Грэцыі: спачатку вывучаліся асобныя літары, потым – склады з найчасцей ужываных разам галоснай і зычнай, затым праходзілі злучэнне трох літар і г. д. Вярышняй вучобы лічылася засвойванне цітлаў (надрадковых знакаў, якія абазначалі скарочанае напісанне слоў ці лікавае значэнне літар) [1].

Галоўным недахопам тагачаснай асветы была адсутнасць спецыялізаваных падручнікаў. У гэтай якасці выкарыстоўваліся даступныя настаўнікам кнігі пераважна рэлігійнага характару. Зразумела, што рукапісны твор, ды яшчэ і на пергамене, каштаваў вельмі дорага, і, такім чынам, колькасць настаўнікаў штучна звужалася. Часткова выправіла становішча пашырэнне паперы, але захоўвалася іншая праблема: кнігі таго часу маглі мець розныя сістэмы пісьма (устаў, паўустаў, скорпіс) і адрозніваліся адна ад адной індывідуальнымі адметнасцямі почырка пісца. У выніку авалоданне граматай спрыяла хутчэй пашырэнню прыватнай перапіскі ды магчымасці, хай і марудна, але прачытаць тэкст кананічна напісанага евангелля ці псалтыра. Шырокае ж кода перакладной антычнай і еўрапейскай літаратуры (“Александрыя”, “Аповесць пра Трыстана і Ізольду”, “Гісторыя пра Трою”, “Гісторыя пра Атылу”) па-ранейшаму заставалася недасягальным для асноўнай масы тагачаснага грамадства (акрамя найбольш заможных колаў) [2].

Разам з тым, не выклікае сумневаў іх жаданне пазнаёміцца з дзівосным і недасяжным светам герояў Старажытнай Грэцыі і Рыма, а таксама подзвігамі слаўных еўрапейскіх рыцараў. Пэўнае выйсце тут было знойдзена ў пашырэнні на беларускіх землях кампіляцыйных збораў, а менавіта – літаратурна-філасофскіх і маральна-этычных зборнікаў. Яны мелі агульную назву “фларылегіі” і ў іх былі змешчаны пераважна асобныя ўрывкі з Бібліі і раннехрысціянскіх аўтараў (выказванні, афарызмы, павучанні). Найбольшай папулярнасцю сярод іх карысталася “Пчала” – перакладзены на царкоўна-славянскую мову твор канца XII – пачатку XIII ст. Асноўныя яго раздзелы (пра дабрачыннасць, праўду і крыўду, добро і зло, сяброўства і варожасць) былі ўзяты са Старога ды Новага Запавету. Дапаўнялі іх вытрымкі з твораў слаўных антычных аўтараў (Гамера, Герадота, Сакрата, Платона, Арыстоцеля, Дэмакрыта), а таксама адпаведныя зместу народныя прымаўкі і прыказкі [3]. У Беларусі ў якасці навучальна-дыдактычнага дапаможніка “Пчала” актыўна выкарыстоўвалася ў школах да пачатку XVII ст.

Такім чынам, на працягу XI–XV стст. у рэгіёне склалася ўласная адукацыйная традыцыя, згодна з якой шырокім колам насельніцтва была даступна толькі пачатковая асвета. Аднак пасля ўмацавання Вялікага княства Літоўскага (ВКЛ) і знішчэння крыжацкай пагрозы грамадска-сацыяльнае развіццё тутэйшых зямель істотна паскорылася. Актывізаваўся працэс фармавання беларускай народнасці. Сталі пашырацца знешнія сувязі. Адбываўся рост дабрабыту мяшчанаў і шляхты.

Яскравай праявай усіх гэтых фактараў стала паскарэнне культурнага развіцця ў цэлым і пашырэнне пісьменнасці ў прыватнасці. На працягу XV ст. папяровыя кнігі ўжо пачалі паўсюдна выцясняць з ужытку пергаменныя. Дзякуючы гэтаму айчынныя рукапісныя кнігі сталі даступнымі большаму колу тагачаснага грамадства, а таму магчымасць іх набыцця з'явілася і ў сярэдніх колаў землеўласнікаў ды мяшчан. Гэтаму спрыяла і больш актыўнае выкарыстанне старабеларускай мовы, што прывяло да дэмакратызацыі і збліжэння з народнай гаворкай царкоўна-славянскай мовы.

У такіх умовах колькасць кніг, якія ствараліся манахамі, пастаянна павялічвалася. У Слуцкім Троіцкім манастыры ў 1494 г. было 45 кніг (26 “давнопереписанных”, 19 “новопереписанных”) [4]. Разам з тым тагачаснае духавенства было супраць азнаямлення простага народа з усімі тэкстамі Бібліі і дазваляла распаўсюджаць толькі вузкаслужбовыя яе часткі (Евангеллі, Псалтыр, Апостал). Пры такім падыходзе сутыкнуліся два супрацьлеглыя кірункі. З аднаго боку, адчувалася, што попыт у грамадстве на кнігі ўзрастаў, а з другога – відавочным было нежаданне царквы дзяліцца назапашанымі ведамі.

Пошук кампрамісу тут быў цалкам рэальны – заможныя магнаты, шляхта і мяшчане пачалі фінансаваць працу манахаў-пералісчыкаў (князі Алелькавічы ў Слуцку). Але такі шлях не дазваляў у бліжэйшыя часы чакаць карэнных пераўтварэнняў у паўсядзённым жыцці ўсяго грамадства. Усё змяніла вынаходніцтва ў сярэдзіне XV ст. І. Гутэнбергам кнігадрукавання, якое знішчыла манаполію манастырскіх скрыпторыяў на выданне кніг.

Асобным кірункам еўрапейскага кнігадрукавання неўзабаве стала выданне кніг, набраных кірыліцай. За аснову тут браліся старыя рукапісныя творы, але пазбаўленыя жорсткіх царкоўных канонаў пісьма друкавання кнігі куды больш смела ўжывалі адметныя рысы народнай гаворкі. Лепшым чынам гэта выявілася ў прадмовах і пасляслоўях да рэлігійных твораў, дзе першадрукары змяшчалі свае меркаванні аб прызначэнні ўласных выданняў. Яскравым прыкладам для ўсіх тут стала выдадзеная ў Венецыі “Біблія Чэшска” (1506), у прадмове да якой адкрыта гаварылася пра неабходнасць пашырэння народнай асветы і друкарскай справы ў асяроддзі ўсіх славянскіх народаў [5].

Падобныя меркаванні падзяляла большая частка тагачаснага грамадства, у тым ліку і ў Беларусі. Паноўнай эліце друкарні былі неабходныя для стабілізацыі становішча ў заканадаўчай сферы і па-

шырэння сярод насельніцтва дзяржаўнай ідэалогіі. Гараджане ж бачылі ў іх дзейнасці магчымасць аблегчыць сваім дзецям доступ да адукацыі.

Менавіта апошні фактар стаў для з'яўлення айчыннага кнігадрукавання вырашальным. 6 жніўня 1517 г. у Празе, у прыватнай друкарні, Ф. Скарына (каля 1490–каля 1551) выдаў “Псалтыр” – богаслужбовую кнігу, якая ў тых часы ў Беларусі актыўна выкарыстоўвалася ў якасці дапаможніка пры асваенні чытання і пісьма. Сам айчыны першадрукар так вызначыў мэты сваёй кнігі ў прадмове да яе: “детем малым початок всякое доброе науковы, dorosлым помножение в науце” [6].

Якраз у гэтай фразе славутага асветніка закладзена сутнасць усёй тагачаснай сістэмы адукацыі, у якой, нягледзячы на ўсе павевы свецкай гуманістычнай культуры эпохі Адраджэння, па-ранейшаму працягвалі дамінаваць рэлігійныя кнігі. Новым тут было толькі азнамяленне ўсіх жадаючых з поўным тэкстам Бібліі, якую той самы Ф. Скарына лічыў універсальным навучальным дапаможнікам. Ва ўласнай прадмове да кнігі “Быцця” (1519) ён пісаў: “В сей книзе всее прироженое мудрости... вси законы и право... пописаны суть... навчение философии добронравное... научение седми наук вызволенных достаточное...”. Згодна з яго далейшымі рэкамендацыямі, каб вывучыць граматыку, трэба чытаць усю Біблію і Псалтыр, логіку – кнігу Іова і пасланні апостала Паўла, рыторыку – кнігі Саламонавы, арыфметыку – кнігі Маісеевы, геаметрыю і астраномію – кнігі Ісуса Навіна, мараль і этыку – кнігі Ісуса Сірахава. Пры гэтым ён рашуча адмаўляў ужыванне пры навучанні свецкіх твораў: “...имаше ведати о военных, а о богатырских делех, чти книги Судей или книги Махавеев, более и справедливее в них найдеш, нежели во Александрии или во Тройи...”. Важна тут і разуменне Ф. Скарына мэты падобнага навучання: “...ведаючи все науки быти минушие... последуимы дела нашего избавителя Иисуса Христа! А тако с помощью его внидем в живот вечный и в царство небесное, уготованное избранным божиим...” [7].

Пэўны кансерватызм у далейшым, з прычыны наступу каталіцызму, пратэстантызму і уніяцтва, набыў у асяроддзі артадаксальных абаронцаў праваслаўнай веры куды больш жорсткае і катэгарычнае гучанне. Вядомы ўкраінскі пісьменнік-палеміст Іван Вішэнскі ў сваім “Пасланні князю Астрожскаму і да ўсіх праваслаўных хрысціянаў у Малай Расіі” (пачатак XVII ст.) катэгарычна заяўляў: “Не лучше ли тебе изучить Часословец, Псалтырь, Октоих, Апостол, Евангелие и быть простым богоугодником и приобрести вечную жизнь, чем постигнуть Аристотеля, Платона и прослыть в сей жизни мудрым философом, а потом отойти в геену? Разсуди сам: лучше ни аза не знать, да к Христу достигнуть” [8].

Разам з тым было відавочна, што абмежаваць доступ да асветы і кніжнасці, у тым ліку і на беларускіх землях, ужо было немагчыма. Вялізная роля ў гэтым належыць пратэстантам, якія ў сярэдзіне

XVI ст. сталі асноўнымі носьбітамі свецкай культурнай традыцыі ў ВКЛ. Дзякуючы іх намаганням была знішчана манополія царквы на адкрыццё школ з вузкім курсам выкладаных прадметаў. Кальвіністы ва ўласных навучальных установах у Вільні, Слуцку, Віцебску, Гродна, Заслаўі, Мінску, Наваградку, Оршы і Полацку выкладалі старажытнагабрэйскую, старажытнагрэцкую, нямецкую і польскую мовы, латынь, асновы логікі, рыторыкі, права, гісторыю, матэматыку, фізіку, гімнастыку, музыку, фехтаванне, спевы. Трывалыя сувязі з Швейцарыяй, Англіяй, Прусіяй дазволілі ім хутка стварыць змястоўныя школьныя бібліятэкі. Была распачата айчыннымі кальвіністамі і праца па выданні ўласных навучальных дапаможнікаў. “Катэхізіс” С. Буднага (1562) шырока ўжываўся пры выкладанні кальвінісцкага веравучэння, роднай мовы і права. Паводле меркавання самога аўтара, ён прызначаўся для людзей “хрысціянских языка русского”, каб яны “не только в чужоземских языцъх кохали, але... славного языка словенскаго розмилували и оным ся бавити рачили” [9].

Не адставалі ад кальвіністаў і прадстаўнікі іншых пратэстанцкіх рухаў. Шырокую вядомасць, напрыклад, мела арыянская акадэмія ў Іўі, заснаваная ў сярэдзіне XVI ст. віленскім ваяводам Я. Кішкам. Выкладаліся тут старажытныя і сучасныя мовы, творы антычных аўтараў, логіка, этыка, права, арыфметыка. У 1585–1593 гг. яе рэктарам быў выхаванец Кракаўскага ўніверсітэта Ян Ліцыйні Намыслоўскі, якога можна лічыць ініцыятарам стварэння ў Беларусі спецыялізаваных навучальных дапаможнікаў. У 1586 г. у Лоску ім была выдадзена “Зброя вучэння Арыстоцеля”, прызначаная для вывучэння логікі. Праз тры гады тут выйшлі і “Сентэнцыі, неабходныя ў грамадскім жыцці”, дзе асновы маралі выкладаліся ў выглядзе вершаваных выказванняў [10]. Да таго ж, напісаны яны былі на лацінскай, нямецкай і польскай мовах, а таму шырока сталі вядомыя як першы айчыны падручнік па замежных мовах.

Пры такім развіцці падзей праваслаўнай асвеце з яе арыентацыяй выключна на рэлігійныя творы, пагражаў поўны заняпад. Тым больш што тые самыя пратэстанты ахвотна прымалі ў свае школы юнакоў іншых веравызнанняў. Адказам тут стала ўзнікненне ў другой палове XVI ст. у Беларусі і Украіне звыш 20 праваслаўных брацкіх школ з шырокай навучальнай праграмай (лацінская, грэцкая, нямецкая, польская і царкоўна-славянская мовы, маральнае багаслоўе, рыторыка, арыфметыка). На беларускіх землях яны былі адкрыты ў Вільні (1584), Магілёве (1578), Брэсце (1591), Мінску (1592) і г. д.

Пералік ужываных тут навучальных дапаможнікаў быў ужо даволі вялікім. Латынь праходзілі па Граматыках Даната і Меланхтона, старажытнагрэцкую мову – па творах Іаана Дамаскіна, К. Ласкарсіса і М. Крузія, арыфметыку – па пятай кнізе “Пачаткаў” Эўкліда. Знаёмілі вучняў брацкіх школ і з работамі Платона, Арыстоцеля, Цыцэрона, Сенекі, Эпікура, а таксама з ужо забароненым у Еўропе трактатам М. Каперніка “Пра абарачэнне нябесных сфер”, дзе распадалася пра сутнасць геліяцэнтрычнай сістэмы [11].

Пачалі выдавацца ў брацкіх друкарнях і ўласныя падручнікі. Першыя тут належала “Азбуцы” І. Фёдарова, якая была выдадзена на аснове рэлігійнай літаратуры, а таксама еўрапейскіх і славянскіх буквароў у 1574 г. у Львове (тыраж склаў 2 тысячы экзэмпляраў) [12]. Яе структура была тыповай для таго часу і зыходзіла з літаратурна-лучальнага метаду. Акрамя алфавіта, спалучэння дзвюх і трох літар, тут даваліся спражэнні дзеясловаў, звесткі пра склад і націск (“прасодыя”), а таксама арфаграфія найбольш пашыраных слоў.

Шырокай папулярнасцю ў Беларусі карысталіся “Граматыкі славенскія” Л. Зізанія (1596) і М. Сматрыцкага (1619). Мэтай іх стварэння было жаданне аўтараў даказаць, што народная гаворка – гэта не толькі штучнае злучэнне асобных мясцовых дыялектаў, але і рэгулярная, кіраваная правіламі граматыкі літаратурная мова, якая падыходзіць для навуковага пазнання свету і нічым не саступае латыні ці старажытнагрэцкай мове [13]. З гэтай нагоды ў Граматыках дэтальна разглядаліся арфаграфія, прасодыя, этымалогія і сінтаксіс. Надзвычай важным момантам стала ўключэнне ў падобныя творы тлумачальнага слоўніка, дзе асобныя царкоўнаславянскія словы перакладаліся на беларускую мову (“врач – лекар”, “внимаю – зразумеваю” і інш.) [14]. З цягам часу падобны кірунак атрымаў асобнае развіццё, і славыты “Лексікон” П. Бярынды (1627) уключаў ужо разгляд звыш 4 тысяч слоў.

Вызначальным для далейшага развіцця адукацыйнай справы ў Беларусі стала запрашэнне ў 1569 г. езуітаў у Вільню, дзе з дазволу вялікага князя яны адкрылі сваю першую на абшарах ВКЛ навучальную ўстанову для свецкай моладзі (калегіум). Згодна з прывілеем С. Баторыя ад 7 ліпеня 1578 г., пацверджанага спецыяльнай булай рымскага папы ад 30 кастрычніка 1579 г., гэтая школа была рэарганізавана ў акадэмію, роўную ў правах з Кракаўскай універсітэтам. Сваіго росквіту Віленская акадэмія дасягнула ў першай трэці XVII ст., калі тут працавала да 70 прафесараў і выкладчыкаў, а колькасць студэнтаў перавышала 1200 [15].

Відавочна, што езуіты не абмежавалі сваю дзейнасць толькі сталіцай ВКЛ. На працягу наступнага паўстагоддзя, пры поўнай падтрымцы ўладаў, яны здолелі практычна цалкам маналізаваць асветніцкую справу ва ўсёй Рэчы Паспалітай. Найбольшай вядомасцю ў Беларусі карысталіся езуіцкія калегіумы ў Полацку (1582), Нясвіжы (1584), Оршы (1612), Брэсце (1615), Гародні (1625), Пінску (1630) і г. д. Па ўзроўні падрыхтоўкі выкладчыкаў і якасці выхавання яны не саступалі найлепшым сярэднім навучальным установам Заходняй Еўропы.

Асноўнай задачай выхавання ў езуітаў было пашырэнне сярод выхаванцаў “вучонай і красамоўнай набожнасці”. Пры гэтым іх школы па ўсім свеце фактычна нічым не адрозніваліся адна ад адной. Дзеля гэтага Генеральнай кангрэгацыяй ордэна ў 1581 г. быў зацверджаны звод педагагічных правілаў “Спосаб і лад навучання”, які з 1599 г. стаў абавязковым для ўсіх без выключэння езуіцкіх вучэльняў [16].

Гэта датычылася і ўжываных імі навучальных дапаможнікаў. Вядучым лічыўся “Альвар” – лацінская “Павучальная граматыка” партугальскага філосафа Э. Альварэза. Упершыню гэты падручнік быў надрукаваны ў Лісабоне ў 1572 г. і толькі ў Вільні да сярэдзіны XVIII ст. ён перавыдаваўся звыш 15 разоў (вядома таксама некалькі полацкіх выданняў). У ім ад вучня патрабавалася веданне на памяць складаных граматычных правілаў, напісаных вершамі з шматлікімі алегорыямі [17].

Шырока выкарыстоўвалі езуіты і працы антычных аўтараў. Так, латынь дадаткова вывучалі па лістах Цыцэрона (прамова “Аб сяброўстве”), элегіях Авідыя (“Журботныя элегіі”, “Фасты”), одах Гарацыя, эпіграмах Марцыяла, творах Вергілія (“Энеіда”), Цэзара, Лівія, Тацыта, Сенекі, Салюстыя, Арыстоцеля, Эпікура; старажытнагрэцкая мова праходзілася праз знаёмства з прамовамі Дэмасфена, байкамі Эзопа, творамі Гамера (“Іліяда”), Агапета, Фэагніда, Гесіёда, Іаана Златавуста. Выкладалі езуіты таксама сярэднявечную патрыстыку і схоластычную філасофію па працах Грыгорыя Бугаслова, Суарэца, Аўгусціна, Альберта Вялікага, Фамы Аквінскага, Акама і інш. [18]. Прадметы вывучаліся ў школах ордэна па кнігах, выдадзеных ўласнымі езуіцкімі друкарнямі. Пры гэтым кнігі былі “ачышчаны” спецыяльна прызначанымі цензарамі.

Як бачна, выкладанне большасці прадметаў, было засяроджана на вывучэнні не адпаведных рэчаіснасці састарэлых твораў. Пераважная большасць тагачасных падручнікаў толькі аналізавала ды каментавала славытых старажытных аўтараў. Наватарскі ж навукова-даследчы пошук фактычна спыніўся. Найлепшым сведчаннем гэтага можа служыць 9-тамавая “Займальная філасофія” прафесара Віленскай акадэміі В. Тылкоўскага (Вільня, 1670-я гг.), дзе аўтар распавядаў аб магчымасці дрэў размаўляць, верагоднасці існавання звяроў без галоў, рэальнасці кідання анёламі з нябёс камянёў і г. д. [19].

Такім чынам, на працягу XV–XVII стст. айчынная навучальна-метадычная літаратура прайшла цяжкі і складаны шлях свайго зараджэння і першапачатковага станаўлення. Відавочна, што асобныя моманты яе эвалюцыі апынуліся тупіковымі, але галоўная мэта ўсё роўна была дасягнута, і адукацыя тагачаснага беларускага грамадства істотна ўзрасла. Устаноўленыя трывалыя культурныя сувязі з еўрапейскімі краінамі дазвалялі ў будучым хутка ўспрымаць найноўшыя дасягненні педагогікі і навукі, што яскрава праявілася ў эпоху Асветніцтва.

Заўвагі

1. Ботвинник М. Б. У истоков учебной книги / М. Б. Ботвинник. – Мн., 1964. – С. 39.
2. Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы. Ч. 1. – Мн., 1961. – С. 173–180, 186–190, 362–380.
3. Конан У. М. Беларуская мастацкая культура ў эпоху сярэднявечча / У. М. Конан // Мастацтва. – 1999. – № 12. – С. 8.

4. Акты, относящиеся к Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. Т. 1. – СПб., 1846. – С. 137.

5. Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры. – Мн., 1968. – Т. 1. – С. 165.

6. Скарына Ф. Творы: прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія / Ф. Скарына. – Мн., 1990. – С. 17.

7. Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии. – Мн., 1962. – С. 36–37.

8. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Т. 2. – СПб., 1865. – С. 210–211.

9. Беларуская літаратура XI – пачатку XX стст. Класікі : хрэстаматыя. – Мн., 2004. – С. 56.

10. Лабынцаў Ю. Пачатае Скарынам. Беларуская друкаваная літаратура эпохі Рэнэсансу / Ю. Лабынцаў. – Мн., 1990. – С. 174.

11. Мещеряков В. П. Братские школы Белоруссии / В. П. Мещеряков. – Мн., 1977. – С. 20–44.

12. Азбука Ивана Фёдорова. – М., 1983. – Л. 1–57.

13. Короткий В. Творческий путь Мелетия Смотрицкого / В. Короткий. – Мн., 1987. – С. 121.

14. Ботвинник М. Б. Лаврентий Зизаний / М. Б. Ботвинник. – Мн., 1973. – С. 175–177.

15. Lukaszewicz J. Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794. T. 1 / J. Lukaszewicz. – Poznań, 1849. – S. 122–124.

16. Морошкин М. Я. Иезуиты в России с царствования Екатерины II и до нашего времени. Ч. 1 / М. Я. Морошкин. – СПб., 1888. – С. 56–58.

17. Самусік А. Ф. Выкладанне дысцыплін гуманітарнага цыкла ў езуціцкіх навучальных установах Беларусі (другая палова XVI – сярэдзіна XVIII стагоддзя) / А. Ф. Самусік // Веснік адукацыі. – 2006. – № 1. – С. 67.

18. Учебные заведения Литвы до присоединения ее к России // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1862. – № 10. – С. 77–84.

19. Бирало А. А. Философская и общественная мысль в Белоруссии и Литве в конце XVII – середине XVIII в. / А. А. Бирало – Мн., 1971. – С. 29–33.

“SIGNUM MAGNUM APPARUIT IN CAELO...” (СТВОРЧА СПАДЧЫНА ІГНАТА КУЛЬЧЫНСКАГА)

Суша Аляксандр Аляксандравіч, вядучы бібліёграф навукова-даследчага аддзела кнігазнаўства Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

а беларускіх землях XVIII стагоддзе – час войнаў, паўстанняў, грамадскіх канфліктаў і міжканфесійных сутычак, але гэта і час этнічнай кансалідацыі беларускага этнасу, узбуджэння значнай цікавасці да сваёй гісторыі, да даследавання ўласнай культурнай спадчыны, час плённай творчай дзейнасці шматлікіх нашых землякоў. Гэты складаны і супярэчлівы